

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τὸ κήρυγμα στὴν Ἐκκλησία

Τόμος 82 • Τεύχος 2^ο • Ἀπρίλιος - Ἰούνιος 2011

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τόμος 82, Τεύχος 2^ο, Ἀπρίλιος - Ἰούνιος 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ, <i>Κήρυγμα καὶ Θεία Εὐχαριστία</i>	3
ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, <i>Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεολογία τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση</i>	7
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Λ. ΨΑΡΙΑΝΟΥ (†), ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΕΡΒΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΖΑΝΗΣ <i>Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ</i>	31
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΤΡΩΝΟΥ, <i>Τὸ κήρυγμα στὴν Ὁρθόδοξη Πατερικὴ Παράδοση</i>	43
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΣΚΑΛΤΗ, <i>«Κρᾶσις ποτοῦ τε καὶ λόγου εὐχαριστία κέκληται» Ἡ τράπεζα τοῦ λόγου στὴ θεία Λειτουργία</i>	61
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΦΙΛΙΑ, <i>Θεματολογία καὶ προβληματικὴ τῆς σύγχρονης ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς</i>	77
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Λ. ΨΑΡΙΑΝΟΥ (†), ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΕΡΒΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΖΑΝΗΣ <i>Κυριακὴ Β΄ τῶν Νηστειῶν (Μάρκ. β΄ 1-12)</i>	93
Π. ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΠΙΝΑΚΟΥΛΑ, <i>Τὸ κήρυγμα στὴν Ἐκκλησία μας. Προβληματισμοὶ καὶ προτάσεις</i>	101
ΧΡΗΣΤΟΥ ΚΑΡΑΚΟΛΗ, <i>Ὁ οἰκουμενικὸς χαρακτήρας τοῦ ἀρχέγονου ἐκκλησιαστικοῦ κηρύγματος: Ἡ μαρτυρία τῆς Καινῆς Διαθήκης</i>	127
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, <i>Προσωπικὲς διαστάσεις τοῦ θείου κηρύγματος</i>	147
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Ποιμαντικὴ Θεολογικὴ προσέγγιση τοῦ κηρύγματος</i>	161
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Θέση καὶ περιεχόμενο τοῦ κηρύγματος</i>	177

Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ, «Ἴνα ἰδῆς ποιεῖν τὰ γεγραμμένα» Ἡ θεολογία τῆς γραφῆς καὶ οἱ ἐπιβιώσεις προφορικότητας στὴν ἑλλαδικὴ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία.....	185
ΔΗΜΗΤΡΑΣ Α. ΚΟΥΚΟΥΡΑ, Μεταδίδοντας τὸ μήνυμα.....	203
ΕΥΗ ΒΟΥΛΓΑΡΑΚΗ - ΠΙΣΙΝΑ, Τὸ Κήρυγμα. Μαρτυρία ἢ Μαρτύριο... καὶ ποιοῦ; ..	221
ΣΤΑΥΡΟΥ ΤΕΡΖΗ, Τὸ κήρυγμα στὴν Ἐκκλησία – Ἐνδεικτικὴ Βιβλιογραφία	237

* * *

ΙΔΙΟΜΕΛΑ

ΠΡΩΤ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗ, Ὁ ξεπεσμός καὶ ἡ ὑποτέλεια δὲν ἀρμόζουν στὸν ἄνθρωπο	255
---	-----

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

ΣΤΑΥΡΟΥ ΤΕΡΖΗ, Ἐνα νέο «Κυριακοδρόμιο»	263
ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Κριτικὲς Παρατηρήσεις στὸ βιβλίο τοῦ Θ. Παπαθανασίου «Ἡ Ἐκκλησία γίνεται ὅταν Ἀνοίγεται. Ἡ Ἱεραποστολὴ ὡς Ἐλπίδα καὶ ὡς Ἐφιάλτης»	277
ΑΝΤΩΝΙΟΥ - ΑΙΜΙΛΙΟΥ Ν. ΤΑΧΙΑΟΥ, Ἡ Συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴ δημιουργία τῶν κρατῶν τῆς ἀνατολικῆς χριστιανικῆς παράδοσης	305
ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ.....	315
ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ	333
ΒΙΒΛΙΟΣΤΑΣΙΟΝ	369
ΑΝΑΛΟΓΙΟΝ.....	399

ΕΠΟΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ:

Τεῦχος 3ο: Ποικίλης ὕλης
 Τεῦχος 4ο: Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης

Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεολογία τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ*

*«Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας
τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις ἐπ' ἐσχάτου τῶν
ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ, ὃν ἔθηκε
κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν.
ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτήρ τῆς
ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε πάντα τῶ
ρήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ...» (Ἑβρ. 1,1-3).*

«Ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο». Ἀπὸ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη στὴ βιβλική ἀποκάλυψη

Ἡ Ἁγία Γραφή δὲν εἶναι κάποια ἱερὴ καὶ θεόπνευστη βίβλος παντὸς καιροῦ, ἢ ὁποῖα ἴπταται στὴν ἱστορία καὶ καθιδρύνει, τελικὰ, ἓνα εἶδος «βιβλιακῆς θρησκείας» μὲ ἐπίκεντρο τὸ γράμμα τῶν κειμένων της, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας καὶ δράσης, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ, προσωπικὴ καὶ ἐμπειρικὴ σχέση Θεοῦ, κόσμου καὶ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ καὶ φανερῶνεται στὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων μέσα ἀπὸ συγκεκριμένα γεγονότα, πρόσωπα καὶ καταστάσεις. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορία γίνεται λόγος Θεοῦ προσιτὸς στὸν ἄνθρωπο, γίνεται προσωπικὸς διάλογος Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἡ Βίβλος εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο ἀλλὰ καὶ ἡ πρόσληψη τοῦ διαλόγου τῶν ἀνθρώπινων πολιτισμῶν καὶ ἡ μετάπλάσή τους σὲ θεανθρώπινο διάλογο καὶ πολιτισμὸ, σὲ κοινωνία καὶ

* Ὁ Σταῦρος Γιαγκάζογλου εἶναι Σύμβουλος τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου, Διευθυντῆς τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία* καὶ διδάσκων στὸ Ἑλληνικὸ Ἄνοικτο Πανεπιστήμιο.

σχέση, Θεοῦ, κόσμου καὶ ἀνθρώπου. Δίχως ἀναφορὰ καὶ σχέσηη πρὸς τὸν διάλογο τῶν πολιτισμῶν, τὴ συνάντησιν καὶ τὴ συνεισφορὰ συγκεκριμένων λαῶν καὶ παραδόσεων, τὴ μαρτυρία καὶ συμβολὴ συγκεκριμένων ἱστορικῶν προσώπων, θὰ παρέμενε τὸ λιγότερο μία μυθολογικὴ καὶ κοσμολογικὴ ἀφήγησις χωρὶς ἱστορικὴ ἐπενέργεια καὶ νοηματοδότησις. Τὰ βιβλικὰ κείμενα ὄχι μόνον στὸ πρωτότυπὸ τους ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε γλῶσσα στὴν ὁποία μεταφράζονται, σαρκῶνουν ἐκ νέου αὐτὸν τὸν διάλογο τῶν πολιτισμῶν, τὸν διαπροσωπικὸν διάλογο Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου.

Στὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἀνίχνευσιν τῶν ἱστορικῶν καταβολῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, πέρα ἀπὸ τὸν μύχιον καὶ μὴ ἀναγώγιμον πυρῆνα του, προτάθησαν, ὄχι πάντοτε δίχως ἰδεολογικὰς σκοπιμότητες, οἱ ἐξῆς κυρίως προσεγγίσεις: Ὁ ἀρχικὸς Χριστιανισμὸς προκύπτει ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸν, ἀπὸ τὶς διάφορες μυστηριακὰς θρησκείας καὶ, τέλος, ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ νεότερη ἔρευνα ἀποδέχεται, πλέον, μὲ βεβαιότητα ὡς μήτρα γέννησις τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ ἰουδαϊκὸν περιβάλλον καὶ μάλιστα τὶς ἐσχατολογικὰς προσδοκίαις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς. Ὡστόσο, ὁ Ἰουδαϊσμὸς αὐτὸς εἴτε στὴ Διασπορὰ εἴτε στὴν Παλαιστίνην, ἀκόμη καὶ στὴν πλέον ἀνθηλλογικὴν του διάστασιν, «*καρρακτηρίζεται ὡς ἑλληνιστικὸς Ἰουδαϊσμός*». Τοῦτο ἔχει ὡς συνέπεια γιὰ πρώτη φορὰ νὰ παρατηρηθεῖ στὸ ἑβραϊκὸν πνεῦμα μία στροφὴ καὶ ἕνας συνδυασμὸς τῆς ἱστορίας μὲ τὴν ὄντολογία, μία συστηματοποίηση τῆς ἀντίληψης γιὰ τὸν κόσμον μὲ ὄρους τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι, μία ἔντονη διάθεσις γιὰ γνώσιν τοῦ ὄρατοῦ καὶ τοῦ ἀόρατου κόσμου. Ἡ ἑλληνικὴ αὕτη διείσδυσις, ὡστόσο, δὲν στέρησε πλήρως τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς ἰουδαϊκῆς ἀποκαλυπτικῆς ὡς συνέχειας τῆς προφητικῆς παράδοσις. Γιὰ τὸ ἐσχατολογικὸν βιβλικὸν πνεῦμα, ἡ ἀλήθεια λαμβάνει χώρα ἐντὸς τῆς ἱστορίας. Ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ μέσα στὸν κόσμον, προσανατολίζοντάς τον πρὸς ἕνα ἐσχατὸ τέλος-νόημα. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἐσχατολογικὸν ὄραμα πηγάζει καὶ ἡ κοινοτικὴ ἀντίληψις συμμετοχῆς στὴν ἀλήθεια καὶ ὄχι ἡ ἀτομοκεντρικὴ κατοχὴ τῆς, ἡ ἐμμονὴ στὴν ἀλήθεια ὡς πράξις καὶ ὄχι ὡς σκέψις. Ὁχυρωμένον πίσω ἀπὸ τὴν ἱερότητα τοῦ Νόμου του, ὁ Ἰουδαϊσμὸς ἄρχισε νὰ κλείνεται ἐθνικιστικὰ, νὰ παρουσιάζει ἕνα εἶδος κρίσεως συνειδήσεως μπροστὰ στὸ προκλητικὸν ἑλληνικὸν πνεῦμα. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀδιέξοδον καὶ τὸ δίλημμα, νὰ ἀνοιχθεῖ στὰ ἔθνη ἢ νὰ κλειστεῖ περισσότερον στὸν ἑαυτὸν του, τελικὰ θὰ τὸν βγάλει ὁ ἴδιος ὁ Χριστιανισμὸς.

Προηγήθηκε βέβαια ἡ μετάφρασις τῶν Ὁ' καὶ ἡ σοφιολογικὴ γραμματεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἡ ὁποία δὲν κατόρθωσε νὰ ἀποφύγει τὶς ἐπιδράσεις τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως. Οἱ καρποὶ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος θὰ ἀναφανοῦν κατόπιν στίς

φιλοσοφικές επιδόσεις ορισμένων εκπροσώπων του Ἀλεξανδρινού Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ περίπτωση τοῦ Φίλωνα (25 π.Χ - 50 μ.Χ.) εἶναι ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ αὐτοῦ τοῦ ρεύματος ἐξελληνισμοῦ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ σκέψη τοῦ Φίλωνα δὲν ἐπέδρασε πάντως τόσο στὸν Ἰουδαϊσμό ὅσο στοὺς κατοπινοὺς χριστιανοὺς συγγραφεῖς καὶ ἀπέβη γονιμότερη πρόκληση γιὰ τὸ χῶρο τῆς κοσμολογίας στὴ σκέψη τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ὁρθῶς λέχθηκε γι' αὐτόν, πὼς ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας ἀρχίζει μὲ ἕναν Ἰουδαῖο. Μὲ τὴν πρόσληψη τῆς ὄντολογίας ἀπὸ τὴν ἔντονα πρακτικὴ καὶ ἱστορικὴ σκέψη τοῦ ὕστερου Ἰουδαϊσμοῦ, ἀνοίξε ὁ δρόμος στὸν Χριστιανισμό. Πέρα ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ καὶ φυλετικὴ περιχαράκωση ἀπλώνεται ἡ ἐνότητα καὶ ἡ οἰκουμενικότητα ἀλλὰ καὶ τὸ τελικὸ νόημα τῆς ἱστορίας, πὸν θὰ δώσει φτερά καὶ δυναμισμό στὴν καινούργια πίστη πὸν πήγασε ἀπὸ τὸν Σταυρὸ καὶ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ. Ἄν ὁ Νόμος ἦταν τὸ σταθερὸ καὶ ἀμετάβλητο κέντρο τῆς ἀλήθειας γιὰ τὸν Ἰουδαϊσμό, χάρη στὴν ἑλληνικὴ διείσδυση πὸν «ὄντολογικοποίησε» τὸν Νόμο, ὁ Χριστιανισμὸς θὰ μεταποτίσει τὸ σταθερὸ αὐτὸ κέντρο ἀναφορᾶς τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας, ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ἑνὸς βιβλίου ἢ ἑνὸς λαοῦ, στὴν ἀλήθεια καὶ ὄντολογία ἑνὸς προσώπου, τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου πὸν ἔγινε ἄνθρωπος.

Ἡ περίπτωση τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἶναι χαρακτηριστικὴ. Ἄν ὁ Παῦλος δὲν ἦταν ἑλληνιστῆς Ἰουδαῖος, δὲν θὰ εἶχε γίνε μέλος καὶ ἡγετικὸ στέλεχος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιόχειας. Ὁ κοσμοπολίτης αὐτὸς Ἰουδαῖος τῆς Διασπορᾶς, Ρωμαῖος πολίτης καὶ Ἑλληνας, σκεπτόταν ἰουδαϊκὰ καὶ ἔγραφε ἑλληνικὰ κληροδοτώντας στὴν Ἐκκλησία καὶ στὸν κόσμον κείμενα μὲ διαχρονικὴ πνευματικὴ καὶ λογοτεχνικὴ σπουδαιότητα. Ἄν, ὅμως, ὁ Φίλων¹ προέβη στὴν ἐρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μέσα ἀπὸ τὰ σχήματα τοῦ Μέσου Πλατωνισμοῦ, ὁ Παῦλος, ὁ ὁποῖος γνώριζε τὴν ἀλληγορικὴ μέθοδο καὶ τὴν στωικὴ σκέψη, παραμένει πιστὸς στὴν ἰουδαϊκὴ παράδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αὐτὸ πὸν ὄντως ἀλλοιώνει τὴν ἐβραϊκὴ του νοοτροπία εἶναι τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστὸς εἶναι *μωρία* γιὰ τοὺς Ἑλληνας καὶ *σκάνδαλο* γιὰ τοὺς Ἰουδαίους. Συνάμα, ὁ Χριστὸς ὡς ὑπέρβαση τοῦ Νόμου παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀνοίξει ὁ δρόμος πρὸς τὸν Ἑλληνισμό. Πράγματι, ὁ Παῦλος προβαίνει συστηματικὰ σὲ μία ἀναθεώρηση τῶν δύο πνευματικῶν παραδόσεων, εἰσάγοντας νέο περιεχόμενο στὶς ἐβραϊκὲς ἀλλὰ καὶ στὶς ἑλληνικὲς κατηγορίες σκέψης. Πρόσληψη καὶ

1. Βλ. DANIELOU J., *Philon d'Alexandrie*, Paris 1958. HADAS-LEBEL M., *Philon d'Alexandrie. Un penseur en diaspora*, Paris 2003.

μεταμόρφωση συνιστούν τη μέθοδο του άποστολικού του έργου. Μία σειρά από θεμελιώδεις κατηγορίες της ελληνικής παράδοσης, όπως *συνείδησις, σώμα, σάρξ, νοῦς, πνεῦμα, γνώσις, σοφία, ἐλευθερία, ἀγάπη*, κ.ἄ., διυλίζονται κυριολεκτικά για νὰ ἀποβάλουν τὴν αὐτονομημένη ἀνθρωποκεντρικότητά τους. Τέτοιες καινοτομίες τῶν ὀνομάτων θὰ προλειάνουν τὸ ἔδαφος πάνω στὸ ὁποῖο θὰ οἰκοδομήσουν ἀργότερα οἱ Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Καθὼς τὰ κείμενά του ἔγιναν ἐκκλησιαστικά ἀναγνώσματα, ὁ Παῦλος προσέφερε στὸν ἐλληνιστικὸ Χριστιανισμὸ καί, κατὰ συνέπεια, στὸν Χριστιανισμὸ ὡς παγκόσμια καὶ οἰκουμενικὴ πίστη, τὸ ζωτικὸ νόημα καὶ τὴν ἐμπειρία τῆς ἀρχέγονης Ἐκκλησίας, προστατεύοντας τὸν Χριστιανισμὸ ἀπὸ ἕναν πλήρη ἐξελληνισμό².

Στενὰ συνδεδεμένο μὲ τὴν παύλεια σχολὴ εἶναι καὶ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ἰωάννη. Ὁ συγγραφέας του εἶναι ἐκ γενετῆς Ἰουδαῖος, ὥστόσο οἱ κρίσεις του γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἶναι ἐξαιρετικὰ σκληρές. Σὲ μία οἰκουμενικὴ προοπτικὴ, τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ ἀναφέρεται στὸν «κόσμο» καὶ ὄχι στοὺς Ἰουδαίους, ἐμφανίζοντας τοὺς Ἑλληνες ὡς μελλοντικούς φορεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως. Ἡ προσχώρηση τῶν Ἑλλήνων στὸν Χριστιανισμὸ ἦταν τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ γεγονός τοῦ ἀρχαίου Χριστιανισμοῦ στὰ μάτια τῶν ἰδίων τῶν ἀποστόλων καὶ εὐαγγελιστῶν. Τὸ κατὰ Ἰωάννην γράφεται σὲ μία ἐποχὴ ὅπου ἡ Ἐκκλησία ἀποτελοῦνταν βασικά ἀπὸ Ἑλληνες. Ὡστόσο, εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ συγγραφέας του ἀκόμη καὶ ὅταν ἀπορρίπτει τὸν ἱστορικὸ Ἰουδαϊσμό, παραμένει ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἐλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ μὲ ἔντονη τὴν ἀλεξανδρινὴ καὶ φιλώνεια ἐλληνιστικὴ παράδοση. Ἡ περὶ Λόγου διδασκαλία του στὸν πρόλογο τοῦ εὐαγγελίου, ἡ ὁποία ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἐκλείπει στὴ συνέχεια ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο κείμενο, ὁδήγησε πολλοὺς ἐρευνητὲς νὰ ὑποθέσουν τὸν ἐμβόλιμο χαρακτήρα του ἢ ἀκόμη νὰ συσχετίσουν τὸν τέταρτο εὐαγγελιστὴ πού συγγράφει στὴν Ἐφεσο, μὲ τὸν Ἡράκλειτο³, ὁ ὁποῖος ἕξι αἰῶνες νωρίτερα εἶχε εἰσαγάγει στὴν ἴδια αὐτὴ πόλιν τὴν ιδέα τοῦ λόγου στὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία. Ὅπως δὲποτε, δὲν πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Στὸν Ἡράκλειτο ὁ συ-

2. Γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν προβληματικὴ τῶν σχέσεων Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ βλ. τὸ ἔργο τοῦ ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητροπολίτου Περγάμου, *Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς. Ἡ συνάντηση τῶν δύο κόσμων* [α' ἔκδοση, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμος Στ', ἔκδ. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1976, σσ. 519-559], ἔκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2003, σσ. 11-69, 87-96.

3. Βλ. WINDELBAND W. - HEIMSOETH H., *Ἐγχειρίδιο ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας*, τόμος Α', μτφρ. Ν. Σκουτερόπουλος, Ἀθήνα 1980, σσ. 43-78.

μπαντικός λόγος ταυτίζεται με την πύρινη νομοτέλεια (αείζων πυρ) που ρυθμίζει το γίγνεσθαι των όντων. Ο άνθρωπος ως κομμάτι του σύμπαντος (μικρόκοσμος) πρέπει να μετέχει και να έναρμονίζεται στον κοινό και παγκόσμιο αυτό λόγο, ο οποίος παρέχει συνοχή, κίνηση και τάξη. Ο λόγος του Ήρακλείτου είναι κοσμικός και άπρόσωπος, ενώ ο Λόγος του Ιωάννη είναι προσωπικός και έρχεται στον κόσμο, δίχως να ανήκει στον κόσμο, όχι για να τον έρμηνεύσει αλλά για να τον σώσει μέσα από την ιστορία της σωτηρίας με επίκεντρο την ενανθρώπιση του Θεού, μίαν έντελως ξένη αντίληψη και για την ελληνική και για την εβραϊκή νοοτροπία. Έξάλλου, η σχέση του Ιωάννη με την αποκαλυπτική γραμματεία του Ιουδαϊσμού φαίνεται να εξηγεί και τα διαρχικά σχήματα που κατά κόρον χρησιμοποιεί. Και στον Ιωάννη, όπως και στον Παύλο, εν τέλει, προβάλλει η ανάγκη προσαρμογής του κηρύγματος στον ελληνικό κόσμο, δίχως να αλλοιώνεται ο βασικός και εμπειρικός του πυρήνας⁴.

Για τον λόγο αυτό, το πρόσωπο του Χριστού έπρεπε να κατανοηθεί πλέον μέσα από τα σχήματα του Έλληνισμού, να προσφέρει απαντήσεις στα ερωτήματα και στις ύπαρξιακές αναζητήσεις των ανθρώπων προς τους οποίους απευθύνεται σταθερά η αρχαία Έκκλησία. Η όντολογική σημασιοδότηση του προσώπου του Ήσου ήταν μία πραγματική πολιτισμική ανάγκη της αρχέγονης Έκκλησίας και η επίτευξη της καταγράφεται στα κείμενα της Καινής Διαθήκης. Ο Ήσους είναι Θεός κατά τρόπο όντολογικό. Όχι μόνο γιατί είναι «ο υίός του ανθρώπου» που θα κρίνει έσχατολογικά την ιστορία, αλλά και γιατί είναι «εικόν του Θεού του άοράτου», «άπαύγασμα της δόξης και χαρακτηρ της ύποστάσεως (του Θεού)» (Έβρ. 1,3). Η δήλωση της θεότητας σε σχέση με την ιστορία συντίθεται άρμονικά με μία όντολογική προσέγγιση. Στην ίδια γραμμή, ο Χριστός είναι ο ενανθρωπήσας Λόγος του Θεού, ο οποίος ως σοφία άντανακλάται στη δημιουργία (ένδιάθετος λόγος), μίλησε στο παρελθόν με τους προφήτες (προφορικός λόγος) και έγινε τώρα γραπτός λόγος και διδασκαλία στην Παράδοση και στην Αγία Γραφή της Έκκλησίας. Έτσι ο λόγος ως μέσο επικοινωνίας και συνεννόησης στον ελληνικό κόσμο με την ευλυγισία και την άπειρία των άποχρώσεών του έμφανίζεται ως τάλαντο, το όποιο άξιοποίησε η Έκκλησία ως γλώσσα του ευαγγελικού κηρύγματος. Η γλώσσα του Λόγου, η εβραϊκή, βρήκε στην ελληνική γλώσσα το μέσο της μετάδοσης του λόγου της,

4. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Έλληνισμός και Χριστιανισμός. Η συνάντηση των δύο κόσμων*, όπ.π., σσ. 97-112.

ὥστε ἀπὸ Συναγωγή νὰ γίνει Ἐκκλησία, ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικότητα νὰ μεταβεῖ στὴν οἰκουμενικότητα. Στὴν πραγματικότητα ἐπετεύχθη ἓνα εἶδος ὁσμωσης τῶν δύο γλωσσῶν καὶ μετάβασης σὲ μία νέα γλῶσσα, αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Οὔτε ἐξελληνισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ πραγματοποιήθηκε οὔτε προσήλωση στοὺς ὄρους τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔλαβε χώρα. Ἡ γραμμὴ τῆς δημιουργικῆς αὐτῆς σύνθεσης συνεχίστηκε μὲ τὴν ἐπεξεργασία τῶν δογμάτων στὸ *Σύμβολο τῆς Πίστεως*. Μὲ ὄχημα τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας ἐξέφρασαν ἀλήθειες, οἱ ὁποῖες ἦσαν «μωρίες» γιὰ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ φιλοσοφία.

Στὴ βιβλικὴ παράδοση ἡ προφορὰ τοῦ ὀνόματος σημαίνει λογοποίηση καὶ νοηματοδότηση κάθε ὑπαρκτοῦ. Ἐκφράζει τὴν οὐσία καὶ τὸν τελικὸ προορισμὸ κάθε ὄντος. Ὁ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ ἄνθρωπος ἔχει ὡς ἀποστολὴ τὴν λογοποίηση καὶ τὸν ἐξανθρωπισμὸ τῆς κτίσης. Ἡ κτίσις διὰ τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ ἀναφέρεται στὸν Θεό. Στὴν ἴδια παράδοση τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ παρουσιάζεται ὡς μέσο ἢ τόπος θεοφάνειας καὶ ἀποκάλυψης. Ὁ Θεὸς Λόγος ποὺ γίνεται ἄνθρωπος εἶναι ἡ πλήρης καὶ ὀλοκληρωμένη φανέρωση τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμον. Ἡ πρόσληψη τῆς ὄντολογίας ἀπὸ τὸ βιβλικὸ πνεῦμα ὀδήγησε καὶ στὴ συσχέτιση τοῦ Λόγου μὲ τὴν κοσμολογία. Ἡ θεολογία τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Ἰωάννη ἐρμηνεύουν διὰ τοῦ Λόγου τὴν δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ συγκρατεῖ, συντηρεῖ καὶ φροντίζει τὸν σύμπαντα κόσμον. Ἄλλωστε, κατὰ τὸν Ἰωάννη «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο... ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν καὶ αὐτὸς ἡ ζωὴ ἦν»⁵ (Ἰω. 1,3-4). Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας ἡ σύνδεση Λόγου καὶ ζωῆς⁶. Στὸν Ἰωάννη ἀνατρέπεται τόσο ἡ ἀπρόσωπη κοσμολογικὴ ἔννοια τοῦ λόγου ὅσο καὶ ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ θεώρησή του. Ἡ σοφία, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ δὲν συνιστοῦν αὐτόνομες κατηγορίες ἀλλὰ πηγάζουν ἀπὸ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον «Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» καὶ «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο». (Ἰω. 1,1.14). Ἐὰν ὁ Λόγος εἶναι ὁ Λόγος τῆς ζωῆς, αὐτὸ συμβαίνει διότι εἶναι ὁ Χριστὸς (Α' Ἰω. 1,1. Ἀπ. 19,13). Ἀνατροπὴ ἔχουμε καὶ ὡς πρὸς τὴν ἰουδαϊκὴ ἀντίληψη. Ἡ ταύτιση τοῦ Λόγου μὲ τὸν Χριστὸ κόβει τὶς γέφυρες μὲ τὸν Ἰουδαϊσμὸ καὶ προκαλεῖ «μωρία» στοὺς Ἑλ-

5. Πρβλ. Γέν. 1,3.6.9.11.14.20.24.26.29. Ἐβρ. 1,2-3, 11,3.

6. Βλ. Α' Ἰω. 1,1. Πρβλ. 1,2.4.10.5,24.6,63.12,50. Πρ. 5,20.7,38. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, «Ἐν γνώρισμα τοῦ ζῆν ὁ λόγος», Ἐπιστολὴ 332, ἔκδ. Yves Courtonne, Paris 1966, σ. 200.

ληνες καί «σκάνδαλο» στους Ἰουδαίους (Α΄ Κορ. 1,23). Ὡστόσο, ἡ θεολογία τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ στὸν Ἰωάννη εἶναι μία σύνθεση τῆς ἰουδαϊκῆς ἀποκαλυπτικῆς μὲ τὸν ὄντολογικὸ προσανατολισμὸ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψης. Ὁ Ἰωάννης κάνει λόγο γιὰ τὴν ἐμπειρία τῆς ψηλάφησης καὶ τῆς βρώσης τοῦ αἰώνιου Λόγου. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ Ἱστορία δὲν εἶναι αὐτόνομη ἀλλὰ ἔχει ἄξονα τῆ διάσταση τῆς βασιλείας.

Ὁ Ἐρμᾶς στὴ συνέχεια θὰ ἐπισημάνει χαρακτηριστικὰ ὅτι «τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ μέγα ἐστὶ καὶ ἀχώρητον καὶ τὸν κόσμον ὅλον βαστάζει... ἡ κτίσις διὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ βαστάζεται ... καὶ τὸ ὄνομα φοροῦντας τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ καὶ πορευομένους ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ; βλέπεις οὖν, ποίους βαστάζει; τοὺς ἐξ ὅλης καρδίας φοροῦντας τὸ ὄνομα αὐτοῦ. αὐτὸς οὖν θεμέλιος αὐτοῖς ἐγένετο καὶ ἡδέως αὐτοὺς βαστάζει ...»⁷. Ἀργότερα, οἱ Ἀπολογητὲς θὰ ἐκφράσουν μὲ τὴν *θεωρία τοῦ σπερματικοῦ λόγου*⁸ ὅτι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ δόθηκε ἐν σπέρματι καὶ στοὺς πρὸ Χριστοῦ σοφοὺς, οἱ ὁποῖοι ἔβλεπαν τὰ σημάδια τοῦ Θεοῦ Λόγου στὴν κτίση καὶ στὴν ἱστορία. Κατὰ τὸν Κλήμεντα, ὁ ἴδιος Λόγος ἐνέπνευσε τοὺς φιλοσόφους καὶ ἐνανθρώπησε ἐν Χριστῷ. Ἐνῶ, ὁμως, οἱ φιλόσοφοι μετεῖχαν στὸν Λόγο ἀποσπασματικὰ καὶ εἰκοτολογικὰ, ἡ Ἐκκλησία ὡς ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφία κατέχει τὸν Λόγο μὲ πληρότητα καὶ βεβαιότητα. Ὁ Ὀριγένης στὸ σύστημά του ἀναπτύσσει μία ὁλόκληρη θεολογία περὶ Λόγου, ἡ ὁποία, ὡστόσο, διαπερνᾶται καίρια ἀπὸ τὴν κοσμολογία καὶ τὴν ψυχολογία τοῦ Μέσου Πλατωνισμοῦ. Ὁ νοητὸς κόσμος, οἱ λόγοι τῶν μελλοντικῶν κτισμάτων καὶ οἱ «νὸες-ψυχές» περιβάλλουν τὸν Λόγο ὡς σχεδὸν συναιώνια καὶ προϋπάρχοντα ὄντα. Τὸ σῶμα εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἡ τιμωρία τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Ἀντίστοιχα, ἡ Χριστολογία τοῦ Ὀριγένη δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ καμμία ἱστορικὴ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, λόγῳ τῆς ὑποτονικῆς θέσης τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Πρόκειται γιὰ μία «ἀνιστορικὴ» Χριστολογία, ποὺ κατανοεῖται μᾶλλον ὡς *Λογολογία*, ἡ ὁποία ὑποτιμᾷ, ἀν δὲν ἀφανίζει, τὴν συνιστώσα τῆς ἐνσάρκωσης. Ὁ Ὀριγένης μπορεῖ νὰ ἀνοιξε ἀκόμη περισσότερο τὸ δρόμο γιὰ τὴν συνάντηση Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, ὡστόσο, τὸ σύστημά του παρουσίασε προβλή-

7. ΕΡΜΑΣ, *Ποιμὴν*, 91.

8. Σχετικὰ μὲ τὴ θεωρία τοῦ «σπερματικοῦ λόγου» στὸν Ἰουστίνου, ὁ ὁποῖος ἐπηρεάσθηκε ὡς πρὸς αὐτὴν ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν Φίλωνα τὸν Ἰουδαῖο βλ. ΤΡΑΚΑΤΕΛΛΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς, *Χριστὸς ὁ Προϋπάρχων Θεός. Ἡ Χριστολογία τῆς ταπεινώσεως καὶ ὑπερυψώσεως τοῦ Μάρτυρος Ἰουστίνου*, Ἀθήνα 1992.

ματα, τὰ ὁποῖα ἀνέλαβαν δημιουργικά νὰ ἐπιλύσουν οἱ Ἑλληνες Πατέρες ἀπὸ τὸν Δ΄ αἰῶνα καὶ ἐξῆς⁹.

Ὁ Μ. Ἀθανάσιος καὶ οἱ Καππαδόκες Πατέρες, πιστοὶ στὴν βιβλικὴ Παράδοση, θὰ ταυτίσουν τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ ὄχι μὲ τὸν λόγο τῶν στωικῶν καὶ πλατωνικῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ μὲ τὸν Ἄγγελο τῆς μεγάλης βουλής τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, μὲ τὸν Κύριο τῆς δόξης στὴν Παλαιὰ Διαθήκη. Ὁ Ἄγγελος τοῦ Θεοῦ ποὺ ἐφανίσθηκε στοὺς προφῆτες δὲν εἶναι κάποιος κτιστὸς ἄγγελος, ἀλλὰ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ Χριστός. Μὲ τὶς θεοφάνειες¹⁰ τοῦ ἄσαρκου Λόγου στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται νὰ ἐνεργεῖ στὴν κτίση καὶ στὴν ἱστορία. Τὸ ἄκτιστο ἐπισκέπτεται καὶ πραγματοποιεῖ «μονή» στὸ κτιστό, ὁ Λόγος δὲν ἀντηχεῖ ἀπλῶς ἀλλὰ ἐνσαρκώνεται ἀληθῶς, ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος μεταμορφώνεται καὶ μετέχει στὸν Λόγο. Ἄλλωστε, κάθε ὄν στὸ μέτρο τῆς ἀλήθειάς του εἶναι ἓνα ζωντανὸ σημεῖο, ἓνας ζωντανὸς λόγος, τὸν ὁποῖο πρόφερε ὁ Θεὸς Λόγος, ὅταν τὸ κάλεσε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος στὸ εἶναι. Ἡ περίφημη *θεωρία τῶν λόγων τῶν ὄντων*¹¹, ὅπως τὴν ἀνέπτυξε κυρίως ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, δὲν ἐκφράζει μόνον μία θεολογικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ μία πνευματικὴ καὶ ἱερατικὴ ἐμπειρία, κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος θεᾶται τὰ *μεγαλεῖα* καὶ τὴν *δόξα* τοῦ Θεοῦ σὲ κάθε κτιστὸ ὄν, ἐποπτεύει καὶ θεωρεῖ τὸν βαθύτερο λόγο τῆς δημιουργίας του ἀλλὰ καὶ τὸν ἔσχατο λόγο τῆς ὑπάρξεώς του. Ἡ θεωρία τῶν λόγων τῶν ὄντων ἀντιτίθεται κατὰ κύριο λόγο στὴν ὠριγενικὴ θέση γιὰ τὴν προϋπαρξὴ τῶν ψυχῶν. Οἱ λόγοι τῶν ὄντων δὲν ὑφίστανται ἀπὸ μόνοι τους, ἀλλὰ μόνον ὡς θελήματα στὴν ὑπόσταση τοῦ θείου Λόγου. Ὅλα τὰ δημιουργήματα ἔχουν τοὺς λόγους τους καὶ τὰ νοήματά τους στὸν ὑπέρτατο αὐτὸν Λόγο. Εἶναι αὐτὸ ποὺ αἰώνια θέλει ὁ Θεὸς καὶ ὑπάρχει, ἀναπτύσσεται, ὀλοκληρώνεται κατὰ τὸ λόγο τοῦ θείου θελήματος. Ἡ λογικότητα ποὺ λογικοποιεῖ δὲν εἶναι ἡ κτιστὴ φύση ἀπὸ μόνη της, ἀλλὰ τὸ ὑπέρτατο Πρόσωπο τοῦ

9. Βλ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, «Πρωτολογία καὶ ἐσχατολογία στὴν ἀλεξανδρινὴ παράδοση τοῦ Ὁριγένη», *Ἀναλόγιον* 6/2003, σσ. 117-128.

10. ΤΡΑΚΑΤΕΛΛΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικής, *Χριστὸς ὁ Προϋπάρχων Θεός. Ἡ Χριστολογία τῆς ταπεινώσεως καὶ ὑπερψώσεως τοῦ Μάρτυρος Ἰουστίνου*, ὅπ.π., σσ. 77-125. ΜΑΤΣΟΥΚΑ ΝΙΚΟΥ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία*, τόμος Β΄, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 58-60.

11. ΜΑΤΣΟΥΚΑ ΝΙΚΟΥ, *Κόσμος, ἄνθρωπος, κοινωνία κατὰ τὸν Μάξιμο Ὁμολογητή*, Ἀθήνα 1980, σσ. 82-92. ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Ἡ εὐχαριστιακὴ ὄντολογία*, Ἀθήνα 1992, σσ. 70-170.

Θεοῦ καὶ Λόγου, τὸ ὁποῖο καὶ τὴν δημιούργησε. Ὁ θεῖος Λόγος εἶναι τὸ πρόσωπο πὸν μιλάει καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπίσης ὡς πρόσωπο μπορεῖ νὰ δέχεται τοὺς λόγους τῶν ὄντων ἀπὸ τὸν δημιουργὸ καὶ κυβερνήτη τοῦ κόσμου. Ἡ γνώση τῶν λόγων τῶν ὄντων ὁδηγεῖ στὴ γνώση τοῦ θεοῦ θελήματος. Ἐτσι ὁ κόσμος γίνεται ὁ τόπος τοῦ διαπροσωπικοῦ διαλόγου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἐν τέλει, ὁ κόσμος καὶ ἡ λογικότητά του ἔχει νόημα, ὅταν ἀποβαίνει ἡ μυστικὴ βάση γιὰ τὸν διάλογο Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν διάλογο μεταξὺ τῶν ἴδιων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ δρόμος πὸν ὁδηγεῖ στὸν Θεὸ περνᾷ ἀπὸ τὴν δημιουργία καὶ ἀπὸ τὸ σῶμα. Ὅποιαδήποτε ἀπόδραση ἀπὸ τὸν κόσμο συνιστᾷ ἄρνηση τῆς ἐνανθρώπισης. Διὰ τοῦ ἀνθρώπου ὁ κόσμος ἀννυψώνεται στὸν Θεό. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς διευρύνοντας τὴν ἴδια ἐρμηνευτικὴ παράδοση θὰ ἐκφράσει μὲ δυναμισμὸ τὴν θεολογία τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν ὡς ἀνάπτυξη τῆς Χριστολογίας τῆς ΣΤ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου περὶ τῶν δύο φύσεων καὶ δύο ἐνεργειῶν τοῦ Χριστοῦ¹². Ἡ ὑποστατικὴ ἔνωση τοῦ Λόγου μὲ τὴν ἀνθρωπότητα ἐγγυᾶται καὶ τὴν ἀντίδοση τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν ἢ ἰδιωμάτων, ὅχι ὅμως καὶ τῶν φύσεων. Ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ λαμβάνει τὸ πλήρωμα τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ γίνεται πηγὴ ἀνεξάντλητη ἀγιασμοῦ καὶ χάριτος. Ὡστόσο, τὰ ἀνθρώπινα πρόσωπα δὲν ἐνώνονται μὲ τὸν Θεὸ κατ' οὐσίαν ἢ καθ' ὑπόστασιν, ἀλλὰ κατ' ἐνέργειαν μετέχουν διὰ τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἀκτιστὴ χάρις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πὸν κατέχει καὶ ἀναβλύζει ὡς πηγὴ ἢ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ. Ἡ θεολογία αὐτὴ τοῦ ἐνεργοῦ Λόγου ὁδήγησε τὴν πατερικὴ σκέψη τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς σὲ μία μυστικὴ ἢ μυστηριακὴ θεολογία καὶ ἀσκητικὴ, ὅπου λόγος καὶ πράξις, θεωρία καὶ ἀσκητικὴ, μεταμορφώνονται ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι σὲ ἀποκαλυπτικὴ θέα καὶ θεωρία τοῦ ἔνσαρκου Λόγου, δηλαδή, σὲ θεοφάνεια καὶ θεοπτία.

Ἐν τέλει, ἡ ἔννοια τοῦ «λόγου» δὲν ἐκφράζει ἀπλῶς μία ιδιότητα τοῦ ὄντος, ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν προσωπικὴ ὑπόσταση καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὅσον ὁ λόγος ἀποτελεῖ πάντοτε βασικὸ γνῶρισμα τοῦ «προσώπου». Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ἀπρόσωπη συμπαντικὴ ἀρχὴ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς κοσμολογίας. Ἐδῶ ὁ λόγος ἀποβαίνει τὸ βασικότερο χαρακτηριστικὸ τοῦ προσώπου¹³.

12. Βλ. ΠΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, *Προλεγόμενα στὴ Θεολογία τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν. Σπουδὴ στὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ*, Κατερίνη 1992· *Κοινωνία θεώσεως, Ἡ σύνθεση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας* σὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἀθήνα 2001.

13. Βλ. ΣΙΩΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ, «Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ», στὸν συλ. τόμο *Ὁ Ζωντανὸς Λόγος, Πνευματικὸν Συμπόσιον περὶ Ἁγίας Γραφῆς*, Ἀθήναι 1970, σσ. 17-19.

Ἔπου πρόσωπο ἐκεῖ καὶ ὁ λόγος. Λόγος ἀπρόσωπος δὲν ὑπάρχει, ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ πρόσωπο ἄλογο. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει συνάντηση καὶ κοινωνία προσώπων δίχως τὸν λόγο ὡς διάλογο. Ὁ λόγος ὡς ζωὴ σημαίνει τὸ νόημα τοῦ ὄντος, τὴν κατάφαση στοῦ εἶναι. Ἡ ὑμνολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀποκαλεῖ τὸν Ἄδη «ἄλογο», ἄρνηση τῆς ζωῆς, ἀπόλυτη σιωπὴ τῆς ἀνυπαρξίας¹⁴. Ὁ λόγος ἀνήκει στοῦ πεδίου τῆς ὄντολογίας καὶ ὄχι τῆς γνωσιολογίας ἢ ἀκόμη στὴν περιοχὴ τῆς ψυχολογικῆς συνείδησης. Θεμέλιο κάθε ἀληθινῆς σκέψης δὲν εἶναι ἡ γυμνὴ καὶ ἀφηρημένη λογικὴ ἔννοια, ἀλλὰ τὸ ὑπαρξιακὸ περιεχόμενό της, ὁ πλήρης ζωῆς λόγος, ὁ λόγος ὡς παρουσία καὶ ὡς νόημα τῆς ὑπαρξίας. «Αὐτὸς ὁ Λόγος ὡς ζωὴ καινὴ, ὄχι ὡς φιλοσοφικὴ Ἀρχή, ἀλλ' ὡς ἀποκάλυψις ζωῆς, εἶναι τὸ πᾶν. Αὐτὸς πληροῖ τὸ κενὸν τῆς θείας ἀγνωσίας. Ἐν Αὐτῷ ὑπάρχει ζωὴ καὶ ἡ ζωὴ εἶναι τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων (Ἰω. 1,4). Ὁ Ἰωάννης, ὁ Παῦλος (Β' Κορ. 4,6), οἱ Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὀρθῶς ἐναλλάσσουν τὴν ζωὴν καὶ τὸ φῶς μετὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ζωῇ ἐν Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ σκέψει ἐν Θεολογίᾳ καὶ ἐνώνουν ταῦτα εἰς ἓν ἀδιάσπαστον σύνολον»¹⁵. Γι' αὐτὸ καὶ στὴ βιβλικὴ παράδοση ὁ λόγος δὲν ἐξαντλεῖται σὲ ἄσκοπες θεωρίες καὶ φιλοσοφικὲς πτήσεις, ἀλλὰ εἶναι «ρήματα ζωῆς αἰωνίου», εἶναι λόγος ἐνεργός, ὁ ὁποῖος κρίνεται στὴν «τήρησή» του, δηλαδή στοῦ ὑπαρξιακοῦ περιεχόμενου ποὺ ἐμπεριέχει, στὸν ἀγῶνα νὰ καλλιεργηθεῖ, νὰ ἀυξηθεῖ, νὰ οἰκοδομηθεῖ καὶ νὰ ἀποδώσει καρπούς. Ὁ ἄνθρωπος ὡς μόνος μύστης τῆς Ἁγίας Τριάδος στὴν κτίση εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀκούει τὸν Θεὸ καὶ μπορεῖ νὰ πεῖ ὅσα ἀκούει, ὁ ἄνθρωπος ἐξαγγέλλει καὶ ψάλλει ποιητικὰ τὸν ὄντως ποιητή.

Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοση

Ἡ Ἁγία Γραφή δὲν εἶναι ἓνα ἱερὸ ἢ λογοτεχνικὸ βιβλίον ἀναμνήσεων τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ ἡ ἱστορικὴ τεκμηρίωση μίας σειρᾶς γεγονότων ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἱστορία τῆς σωτηρίας, ὅπως πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἐνανθρωπήσαντα Υἱὸ καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ. Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι

14. ΕΥΔΟΚΙΜΟΥ ΠΑΥΛΟΥ, «Τὸ Μυστήριον τοῦ Λόγου», στὸν συλ. τόμο *Ὁ Ζωντανὸς Λόγος, Πνευματικὸν Συμπόσιον περὶ Ἁγίας Γραφῆς*, ὅπ.π., σσ. 7-18.

15. Βλ. τὸ ἐξαιρετικὸ δοκίμιον τοῦ ΝΗΣΙΩΤΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, «Ἡ Θεολογία ὡς ἐπιστῆμη καὶ ὡς δοξολογία», στοῦ ἔργου του *Ὁρθοδοξία, Παράδοση καὶ Ἀνακαινίσις*, σειρὰ Εὐθύνη-Ἀναλόγιον α', Ἀθήνα 2001, σσ. 7-35, ἐδῶ σ. 16.

άπλως διδασκαλία, αλλά μία σειρά *ιστορικῶν γεγονότων* με θεολογικό νόημα και σκοπό την σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου. «Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο... καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν». Ἡ σωτηρία αὐτὴ καθίσταται ἔκτοτε δυνατὴ γιὰ ὁλόκληρο τὸν κόσμο μέσα στὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ποῦ εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Ἡ δὲ Ἐκκλησία εἶναι μία κοινότητα πίστεως καὶ ζωῆς, τῆς ὁποίας ἡ χριστοκεντρικὴ ἐμπειρία *παραδίδεται* ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ. «Ὁ ἐωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν» (Α΄ Ἰω. 1,3). Ἡ ἴδια ἡ Ἁγία Γραφὴ γεννήθηκε καὶ συντάχθηκε μέσα σὲ αὐτὴ τὴν ἐμπειρία καὶ Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὡς Διαθήκη δὲν ἀπευθύνεται σὲ μεμονωμένα ἄτομα, ἀλλὰ δόθηκε σὲ ἕναν λαό, δηλαδή σὲ μία κοινότητα ἀνθρώπων¹⁶. Ἡ Ἁγία Γραφὴ εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, σύμφωνα με τὴν μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ ὅ,τι συνέβη ἐν Χριστῷ σὲ συγκεκριμένο τόπο καὶ χρόνο. Ὁ κανόνας τῆς Ἁγίας Γραφῆς προσδιορίζεται καὶ ἐγκρίνεται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ τὸ ζωντανὸ πλαίσιο τῆς. Δίχως τὴν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ἡ Γραφὴ θὰ παρέμενε μονοσήμαντα προσανατολισμένη στὸ παρελθόν. Ἀντίθετα, ἡ Ἁγία Γραφὴ ἀπὸ τὴν *Γένεση* μέχρι τὴν *Ἀποκάλυψη* ἀφηγεῖται τὸ σῶμα μίας ἐνιαίας ἱστορίας, ὅπου ὑπάρχει ἀρχή, ἀδιάκοπη πορεία καὶ ἐξέλιξη. Συνάμα τὰ πάντα τείνουν πρὸς ἕνα τέλος, τὸ ὁποῖο εἶναι πάντοτε ἀνοικτὸ μετὰ τὴ δυναμικὴ τῆς βιβλικῆς ἀποκαλυπτικῆς προφητείας. Ὁ Θεὸς Λόγος «πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως» (Ἐβρ. 1,1) μίλησε στὴν Παλαιὰ Διαθήκη καὶ μολονότι ἐνανθρώπησε «ἐφάπαξ»¹⁷, ἔκτοτε διαρκῶς ἀποκαλύπτεται στὴν ἱστορία. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ Γραφὴ γιὰ τὴν Ἐκκλησία εἶναι ἕνα ἀνοικτὸ καὶ ὄχι κλειστὸ βιβλίον, μετὰ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν περιγράφει αἰώνιες ἢ μεταφυσικὲς ἀλήθειες, ἀλλὰ καταγράφει τὴν «ἱστορία» τῶν σχέσεων Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, μέχρις ὅτου τὸ γεγονὸς τῆς ἐνανθρώπησης –«ἄχρις οὗ μορφωθῆ Ἰησοῦς»– νὰ εἰσχωρήσει παντοῦ στὴν κτίση καὶ στὴν ἱστορία, μέχρι ὁ Χριστὸς νὰ γίνῃ «τὰ πάντα ἐν πᾶσι» (Α΄ Κορ. 15,28). Καὶ αὐτὴ ἡ ἱστορία, ποῦ συνεχίζεται ἀκόμη στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἰχνηλατεῖ ἀπλῶς τὸν διάλογο Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀποκαλύπτει συνάμα καὶ τὴν ἔσχατη ἀλήθεια γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Μετὰ τὴν Παράδοση, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται στὰ Μυστήρια, στὴν ἐν γένει λειτουργικὴ ζωὴ, στὴ δομὴ καὶ ὀργάνωση

16. Βλ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, μτφρ. Δ. Τσάμη, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 9-38. ΕΥΔΟΚΙΜΟΝ ΡΑΥΛ, «Τὸ Μυστήριον τοῦ Λόγου», ὅπ.π.

17. Ἐβρ. 7,27. 9,12,28.

καί, ἀσφαλῶς, στήν ὀρθοδοξία τῆς πίστεως, ἡ Ἐκκλησία, μολοντί διαρκῶς προσλαμβάνει τὸν κόσμον, ταυτόχρονα ἀνοίγεται πρὸς τὰ ἔσχατα τῆς Βασιλείας, προγεύεται ἐδῶ καὶ τώρα τὸν ἴδιο τὸν Χριστό.

Στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας οὐδέποτε ἐτέθη ζήτημα ὑπεροχῆς ἢ προτεραιότητος μεταξύ Ἁγίας Γραφῆς, Ἐκκλησίας καὶ Παραδοσης¹⁸. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἀλληλοπεριχωρούμενες καὶ συμπληρωματικὲς πραγματικότητες σὲ μίαν ἀπόλυτη ἀμοιβαιότητα καὶ συμφωνία, ἡ ὁποία διαρκῶς τὶς συνδέει καὶ τὶς ἀλληλοτροφοδοτεῖ. Διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Χριστοῦ διαχέεται διαρκῶς πρὸς τὸν κόσμον, ἐπεκτείνοντας τὸ θεανθρώπινο σῶμα τοῦ Λόγου ὀλοένα καὶ περισσότερο. Ἄλλωστε, ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Θεοῦ Λόγου εἶχε ὡς σκοπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ ὅλα τὰ γεγονότα τῆς σωτηρίας ὀδήγησαν πρὸς τὴ σταδιακὴ συγκρότησή της. Ἡ Ἐκκλησία συνιστᾷ κατὰ κάποιον τρόπο ἐπέκταση τῆς ἐνσάρκωσης. Ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀποκάλυψης, τῆς ἱστορίας τοῦ ὅλου Χριστοῦ, πὸν πραγματώνεται μὲ τὴν συνεργία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὡστόσο, δὲν εἶναι ἄλλος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὡς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄλλο οἱ λόγοι τοῦ Χριστοῦ, τοὺς ὁποίους ἡ Ἐκκλησία φυλάσσει καὶ διερμηνεύει σὲ κάθε ἐποχῇ. Ὁ Θεὸς Λόγος κρύβεται κατὰ κάποιον τρόπο στὰ λόγια τῆς Γραφῆς. «Ὁλόκληρος ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι τὸ σχόλιον τῆς φανερώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος καλεῖται εἰς τὴν λογικὴν δοξολογίαν τῆς “θέας” εἰς τὴν δόξαν αὐτήν, ἥτοι διὰ τῆς ἐπιγνώσεως ταύτης ὡς φωτὸς ἐν ἑαυτῷ ἥτοι διὰ τῆς παραδόσεως ἑαυτοῦ ἐντὸς αὐτῆς καὶ τῆς γνώσεως ἑαυτοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἥτοι τελικῶς διὰ τῆς μεταμορφώσεώς του ἐν τῷ φωτὶ τούτῳ καὶ χάριν τοῦ κόσμου»¹⁹. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰ τὸ ἅγιος Μάξιμος θεωρεῖ ὅτι ὑφίσταται μία δυναμικὴ ἀλληλουχία μεταξύ Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, Ἐκκλησίας καὶ Βασιλείας. Ἡ ἀποκαλυπτικὴ μέθεξις καὶ θεωρία στὸ ἴδιο χριστολογικὸ γεγονός βγαίνει «ἀπὸ τῶν τύπων ἐπὶ τὴν εἰκόνα καὶ ἀπὸ ταύτης ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν. Σκια γὰρ τὰ τῆς Παλαιᾶς εἰκὼν δὲ τὰ τῆς Νέας Διαθήκης ἀλήθεια δὲ ἡ τῶν μελλόντων κατάστασις»²⁰. Ἡ σκιά τῶν τύπων δὲν ὑφίσταται δίχως τὴν εἰκόνα καὶ ἡ τελευταία ἀνεξαρτήτως τῆς ἀλήθειας τοῦ πρωτοτύπου. Ὁ χαρακτήρας τῆς εἰκόνας, ὅμως, δὲν εἶναι ἀτελής καὶ συμβολιστικὸς ὅπως

18. STANILOAE ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, «Ἡ Ἁγία Γραφή ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Παράδοσιν», στὸν συλ. τόμον *Ὁ Ζωντανὸς Λόγος, Πνευματικὸν Συμπόσιον περὶ Ἁγίας Γραφῆς*, ὅπ.π., σσ. 77-109.

19. ΝΗΣΙΩΤΗ ΝΙΚΟΥ, «Ἡ Θεολογία ὡς ἐπιστῆμη καὶ ὡς δοξολογία», ὅπ.π., σ. 25.

20. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Σχόλια*, PG 4, 137D.

ἐκεῖνος τοῦ τύπου, καθ' ὅσον ἡ εἰκόνα μετέχει ὄντολογικά, «ἐνυποστάτως», στό πρωτότυπο τῆς ἀλήθειας. Ἡ ἀλήθεια τοῦ πρωτοτύπου διαβαίνει καί ἀντανακλάται στήν εἰκόνα. Σ' αὐτή τή λειτουργική σχέση εἰκόνας καί πρωτοτύπου θεμελιώνεται τόσο ἡ μυστηριακή-εὐχαριστιακή ὄντολογία, ὅσο καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς ὀρθόδοξης εἰκονογραφίας καί τιμῆς τῶν εἰκόνων.

Μολονότι ἡ Βασιλεία δέν εἶναι ἀκόμη πλήρως παροῦσα, ἤδη, ὁμως, ἔχει ἐγκαινιασθεῖ. Γι' αὐτό καί στή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, κατ' ἐξοχήν στήν εὐχαριστιακή της ἐμπειρία, εἶναι δυνατὸ νὰ τὴν γεύεται κανεὶς καί νὰ μετέχει σ' αὐτὴν προκαταβολικά. Συνεπῶς, στήν προσευχόμενη Ἐκκλησία ἐν τῇ Εὐχαριστία ἀναζητοῦμε τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ ἀλλὰ καί τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ Λόγο. Ἡ ὄντως ἀλήθεια τῆς Γραφῆς ἀποκαλύπτεται, ἐρμηνεύεται καί βιώνεται στήν Ἐκκλησία. Ἡ Γραφή δέν βρίσκεται ἀπλῶς στήν ἀνάγνωσή της, ἀλλὰ κυρίως στήν ἐρμηνεία καί κατανόησή της, στήν βίωση τοῦ μυστηρίου τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ²¹. Καί ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ χαρισματικὸ ἐκεῖνο σῶμα πού δέν εἶναι ἀπλῶς ὁ τυπικὰ ἐντεταλμένος κληρονόμος, ἀλλὰ ὁ μάρτυρας τῆς ἐν Χριστῷ ἀλήθειας, ἐφ' ὅσον ἡ Ἐκκλησία ὡς σῶμα τοῦ ἐνανθρωπήσαντος ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ἀποκάλυψης. Κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, «τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου καί τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καταφανῶς ἀνήκει στό “εἶναι” τῆς Ἐκκλησίας»²². Τοῦτο συμβαίνει γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἀκριβῶς διότι δέν εἶναι ὁ θεσμὸς πού βαραίνει στήν κατανόηση καί ἐξήγηση τῆς ἀλήθειας οὔτε ἀπλῶς ἡ ὅποια ἀτομικὴ καί αὐθαίρετη προσπάθεια διανοητικῆς διεΐσδυσης στὰ κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ δέν εἶναι πλέον ἓνα βιβλίον διδασκῶν, ἀλλὰ ἓνα ζωντανὸ πρόσωπο, τὸ πρόσωπο τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου. Γι' αὐτὸ καί τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι, ἐν τέλει, ἐκεῖνο πού καθοδηγεῖ ὄχι ἀσφαλῶς τὰ μεμονωμένα ἄτομα ἀλλὰ τὴν κοινότητα τῆς Ἐκκλησίας στήν ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Ἐκκλησία διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος προσεύχεται, συναντᾷ μυστικὰ καί συνομιλεῖ μὲ τὸν ἴδιο τὸν Χριστό²³. «Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ μὴ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ» (Α' Κορ. 12,3).

21. Πρβλ. Β' Τιμ. 3,5.

22. Βλ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις, ὅπ.π., σ. 22.

23. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μητρ. Περγάμου, «Πνευματολογία καί Ἐκκλησιολογία. Ἐκκλησιολογικὲς συνέπειες δύο τύπων Πνευματολογίας», μτφρ. Στ. Γιαγκάζογλου, σπὸν συλ. τόμο Σύναξις Εὐχαριστίας, Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Γέροντος Αἰμιλιανοῦ, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2003, σσ. 153-174. «Χριστολογία, Πνευματολογία καί Ἐκκλησιολογία», μτφρ. Στ. Γιαγκάζογλου – Στ. Τερεζῆς, Ἀναλόγιον 6/2003, σσ. 101.

Ἄλλὰ πῶς γίνεται ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ νὰ ἐκφράζεται μὲ τὴν ἀνθρώπινη γλῶσσα; Στὸ γεγονός ἐξυφαινεται μία ἄλλη διάσταση τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνσάρκωσης ὡς διαρκoὺς κενώσεως τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ στὶς δυνατότητες τοῦ κτιστοῦ ὄντος. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὴν θεότητα, ἔτσι καὶ ἡ ἀνθρώπινη γλῶσσα μπορεῖ νὰ ἐκφράσει τὸν ἄρρητο Θεὸ Λόγο, δίχως νὰ ἀποβάλλει τὰ φυσικὰ χαρακτηριστικά της ἀλλὰ καὶ δίχως νὰ δεσμεύει τὴν ἄκτιστη δύναμη τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἐδῶ συμβαίνει μία κατ' ἐξοχὴν μεταμόρφωση τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου λόγου. Στὴν πραγματικότητα αὐτὴ στηρίζεται, ἄλλωστε, καὶ τὸ γεγονός τῆς θεολογίας ὡς ὑπαρξιακῆς μετοχῆς καὶ γλωσσικῆς ἔκφρασης τοῦ γεγονότος τῆς ἐνανθρώπησης. Ἡ θεολογία εἶναι ἡ ἔλλογη ἀνταπόκριση τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἡ ἴδια ἡ Ἁγία Γραφή συνιστᾷ μία χαλκηδόνεια διαλεκτικὴ σύνθεση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Λόγου μὲ τὴν θετικὴ ἀνταπόκριση τοῦ ἀνθρώπινου λόγου. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο ἡ Γραφή γίνεται κατανοητὴ ὡς ἱστορικὴ καταγραφή, ὡς ὑπαρξιακὴ ἐρμηνεία πού ἀφορᾷ καὶ σαρκώνεται σὲ συγκεκριμένο τόπο καὶ χρόνο, ὅπως καὶ κάθε θεολογικὴ ἐρμηνεία της. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ Ἐκκλησία προχώρησε στὴν ἱεραποστολὴ καὶ στὸ ἀνοιγμὰ της πρὸς τὸν κόσμον, στὸ διάλογο μὲ τὴν φιλοσοφία καὶ τὸν πολιτισμὸ κάθε ἐποχῆς. Ἐτσι συνέθεσε καὶ τὴ δογματικὴ διδασκαλία της ὡς θεολογικὴ ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς. Μπορεῖ ἡ θεολογικὴ γλῶσσα τῆς Ὁρθόδοξης Παράδοσης στὸ διάλογο μὲ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ φιλοσοφία καὶ τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ νὰ προσέδωσεν ὄντολογικὰ χαρακτηριστῆρα τόσο στὴν ὀρολογία της ὅσο καὶ στὰ ἐρωτήματα, στὰ ὁποῖα προσπάθησε νὰ ἀπαντήσει. Ὡστόσο, ὁ ὄντολογικὸς χαρακτήρας τῆς πατερικῆς θεολογίας δὲν ἔγινε ποτὲ ἕνας σχολαστικὸς οὐσιανισμὸς ἄσχετος μὲ τὰ ὑπαρξιακὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου.

Ὡστόσο, σήμερον ὅσο ποτὲ ἄλλοτε, ἡ γλῶσσα τῆς θεολογίας ὀφείλει νὰ ὑπερβεῖ τὰ λεκτικὰ σχήματα τοῦ παρελθόντος καὶ διακρατώντας τὸ πνεῦμα καὶ ὄχι ἀπλῶς τὸ γράμμα τῶν Πατέρων, νὰ γίνῃ περισσότερο ἀφηγηματικὴ, ὑπαρξιακὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ γὰ νὰ ἀγγίξει ζωτικὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον καὶ τὰ προβλήματά του, γὰ νὰ νοηματοδοτήσει ἐκ νέου τὸν βίον καὶ τὸν πολιτισμὸν του. Ὁ λόγος τῆς θεολογίας χρειάζεται νὰ ἀγκαλιάσει τίς σύγχρονες τέχνες, νὰ γίνῃ λόγος κοινωνίας καὶ διαμεσολάβησης, λόγος πού ἀγγίξει τίς καρδιές, λόγος εὐθύνης πού δεσμεύει ἐλεύθερα. Ὅφείλει νὰ δείχνῃ ὅτι ἔρχεται προφητικὰ ἀπὸ τὸ ἐσχατολογικὸ μέλλον καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ παρελθόν, ὅσο σπουδαῖο καὶ ἂν εἶναι αὐτό. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ταυτίζεται μὲ ἕναν καὶ μοναδικὸν πολιτισμὸν, γιὰτὶ σαρκώνεται μέσα σὲ κάθε ἀνθρώπινον πο-

λιτισμό. Οί ιδέες περί αποκλειστικότητας και περιούσιου λαού του Θεού, που συνταυτίζουν την υπόσταση διαφόρων τοπικών Έκκλησιών με μίαν έθνική, φυλετική ή κρατική οντότητα, δέν εκφράζουν με πληρότητα την αλήθεια και καθολικότητα της Έκκλησίας. Είναι ιστορικό λάθος νά ανατρέχουμε νοσταλγικά σέ περασμένες πολιτιστικές εκφράσεις, οί όποίες διαμορφώθηκαν μέσα σέ άλλες ιστορικές δομές και καταστάσεις, για νά λύσουμε προβλήματα του παρόντος. Πίσω από την ιδεολογικοποίηση του ιστορικού παρελθόντος εκτείνεται, ίσως, ό φαντασιακός χαρακτήρας του μεγαλείου μίας διαχρονικής καθεστωτικής κοινότητας, ή όποία πραγματοποίησε ανυπέροβλητες επιδόσεις στον πολιτισμό και την ιστορία. "Αν ό πολιτισμός συνιστά σάρκωση της αλήθειας της Έκκλησίας μέσα στην ιστορία, αποβαίνει τραγικά αντιφατικό νά μεταβάλλεται σέ νάρθηκα και σαρκοφάγο αυτής της αλήθειας, μονοπωλώντας την γλωσσική και πολιτιστική έκφραση της στο διηνεκές. Η Έκκλησία, ώστόσο, δέν άντλεί τό είναι, την έμπνευση και την κίνησή της από πολιτιστικές πραγματικότητες του παρελθόντος, αλλά από τά έσχατα της ιστορίας, από τη σχέση της με τη Βασιλεία. Ό πρόσκαιρος και μεταβατικός χαρακτήρας της ιστορίας δέν αφήνει περιθώρια νά ταυτίζει ή Έκκλησία τό όραμά της για τη νέα πολιτεία του Θεού, του ανθρώπου και του κόσμου με μία συγκεκριμένη έκφραση συλλογικότητας π.χ. χριστιανική αυτοκρατορία, χριστιανικό έθνος ή κράτος, συγκεκριμένη φυλετική ή πολιτιστική ιδιαιτερότητα κ.λπ.

Έξάλλου, ή Άγία Γραφή δέν είναι κάποιο είδος *summa theologiae*, αλλά κατ' έξοχήν ιστορία της θείας οικονομίας²⁴. Γι' αυτό και ούδέποτε μπορεί ή Έκκλησία νά την ξεπεράσει ή νά την παραμερίσει, αλλά μόνο νά την έρμηνεύει στο έκάστοτε παρόν. Στην λειτουργική ζωή της, κυρίως στην Θεία Εύχαριστία, ή Έκκλησία πραγματοποίησε αυτή την όργανική σύνθεση μεταξύ Άγίας Γραφής, δόγματος και Μυστηρίων. Πράγματι, ή Θεία Εύχαριστία είναι ή συνύφανση λόγου και μετοχής στον Λόγο του Θεού. Σέ αυτήν τό κήρυγμα και ή λατρεία, ή ιερουργία του λόγου των ευαγγελικών αναγνωσμάτων και ή ιερουργία του μυστηρίου της Εύχαριστίας συντίθενται άρμονικά. Το ιερό Ευαγγέλιο, που φέρει έξωτερικά την εικόνα της Σταύρωσης και της Ανάστασης του Χριστού, αναγιγνώσκεται και προσκυνείται από τους πιστούς ως λόγος που έρχεται από τον Θεό Λόγο. Έναποτίθεται πάντοτε στην Άγία Τράπεζα, εκεί όπου κορυφώνεται τό μυστήριο της θείας οικονομίας. Έτσι κάθε αληθινή ανάγνωση της

24. Βλ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Άγία Γραφή, Έκκλησία, Παράδοσις*, όπ.π., σ. 22.

Γραφής αποδεικνύεται λειτουργική, ἐν τῇ Εὐχαριστία, ἐκεῖ ὅπου κατὰ τὴν κλάση τοῦ ἄρτου γνωρίζεται καὶ κοινωνεῖται ὁ ἀναστάς Ἰησοῦς. Ἡ Ἁγία Γραφή, συνεπῶς, ἀναγιγνώσκεται «στὴν Ἐκκλησία καὶ μὲ τὴν Ἐκκλησία» σὲ μία δοξολογικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ ἐμπειρία τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ, στὴν ὁποία οἱ πιστοὶ ἀνακαλύπτουν ἐκ νέου τὸ ἀδιάκοπο ρεῦμα τῶν «μεγαλείων τοῦ Θεοῦ» (Πρ. 2,1) καὶ εἰσχωροῦν κάθε φορὰ βαθύτερα σὲ αὐτό. Ἡ ἀνάγνωση τῆς Γραφῆς τίθεται σαφῶς σὲ μία ἐκκλησιολογικὴ καὶ μυστηριακὴ βάση. Ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι μαζί μὲ τὴν Θεία Εὐχαριστία ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. Ὁ Λόγος πραγματοποιεῖται στὴν Εὐχαριστία, αὐτὸς συνάγει τοὺς διασκορπισμένους στὴν ἐνότητα τοῦ Σώματός του, αὐτὸς διανοίγει τὸ Εὐαγγέλιό του στοὺς πιστοὺς, αὐτὸς εἶναι ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος. Τὸ Εὐαγγέλιο δὲν περιορίζεται στοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ μὲ τὸν ἄπειρο δυναμισμό τῆς ζωῆς ποὺ αὐτοὶ ἐμπεριέχουν ὁδηγεῖ σὲ προσωπικὴ συνάντηση μὲ τὸν ἴδιο τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ. «Ἐὰν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει καὶ ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα καὶ μονὴν παρ' αὐτῶ ποιήσομεν» (Ἰω. 14,23). Ὁ ἀναγιγνώσκων τὴν Γραφή ζεῖ ἐπειδὴ τρώγει τὸν Λόγο, ὅπως τρώγει τὸν εὐχαριστιακὸ ἄρτο καὶ πίνει τὸν εὐχαριστιακὸ οἶνο, ὅταν κοινωνεῖ στὸ Σῶμα καὶ στὸ Αἷμα τοῦ Θεανθρώπου. «Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον»²⁵.

Ἡ θεολογία τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου

Στὴν προοπτικὴ τῆς κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν πλάσης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πατερικὴ παράδοση διεῖδε δυναμικὰ τὴν ἀρχετυπικὴ σχέση τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη. Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Λόγος τοῦ Πατρὸς ἐνήργησε ἀρχικὰ τὴν δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἴδιος καὶ πάλι ἐπιτελεῖ τὴν ἀνάπλαση καὶ ἀνακαίνισή του μὲ τὸν τρόπο τῆς ἐνσάρκωσης. Ἡ παράδοξη αὐτὴ παρέμβαση τοῦ Υἱοῦ περιλαμβανόταν κατὰ κάποιον τρόπο στὴν θετικὴ ἀνέλιξη τῆς ἀδαμικῆς οἰκονομίας ὡς σταδιακῆς ἔνωσης κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου. Ἡ «ἀρχέγονη» ἐκείνη Χριστολογία, δίχως νὰ ἀλλάζει προσανατολισμό, μετατρέπεται τώρα λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὸ τραγικὸ ἀδιέξοδο τῆς πώσης καὶ τῆς φθορᾶς τοῦ

25. Ἰω. 6,54. Πρβλ. Ἰω. 8,52, «Ὁ τηρῶν τὸν λόγον, οὐ μὴ γεύσῃται θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα». Βλ. ΕΥΔΟΚΙΜΟΝ ΡΑΥΛ, «Τὸ Μυστήριον τοῦ Λόγου», ὅπ.π., σσ. 49,59.

άνθρώπινου γένους. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ πώση τοῦ Ἀδάμ –ἡ ὁ φθόνος τοῦ διαβόλου– δὲν ὑπῆρξε ἡ μοναδικὴ καὶ ἀπόλυτη αἰτία τῆς ἐνανθρώπησης, ἀλλὰ συμπεριλαμβανόταν ἐξαρχῆς στὸ γενικότερο σχέδιο τῆς εὐδοκίας τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν κόσμο του. Ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία δὲν συνιστᾶ ἀπλῶς ἀπεμπλοκὴ ἀπὸ τὸ προσαπορικὸ ἀμάρτημα, ἀλλὰ πραγμάτωση τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ τῆς δημιουργίας. Γιὰ τοὺς Ἑλληνας Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τὰ κινήτρα τῆς ἐνανθρώπησης εἶναι ἀνθρωπολογικά, σωτηριολογικά καὶ θεολογικά²⁶. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ προοπτικὴ τῶν κινήτρων τῆς ἐνσάρκωσης τίθεται ἀκριβῶς στὸ πλαίσιο τῆς φανέρωσης καὶ ἐκπλήρωσης τῆς εἰκονικῆς σχέσης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἡ σωτηριολογικὴ ἐρμηνεία τῆς ἐνσάρκωσης φανερώνει πόσο ἀβυσσαλέα ὑπῆρξε ἡ πώση τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ χρειάζεται ἀνάλογη θεραπεία. Ἡ δὲ θεολογικὴ διάσταση τῶν κινήτρων τῆς ἐνανθρώπησης τοῦ Υἱοῦ προβάλλει ὡς τελικὸ σκοπὸ τῆ θεολογικῆ προοπτικῆ τῆς πλήρους καὶ ἀληθινῆς ἀποκάλυψης τῶν προσώπων τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ. Ἡ σωτηρία εἶναι καὶ θέωση τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν τὸ μυστήριό τῆς οἰκονομίας συγκεφαλαιώνεται στὴν ἐν προσώπῳ τοῦ Υἱοῦ γνώση καὶ κοινωνία τῆς Ἁγίας Τριάδος. «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. ὁ μονογενὴς Υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο» (Ἰω. 1,18).

Κεντρικὸς ἄξονας τῆς οἰκονομίας, ἡ μέλλουσα ἐνανθρώπηση τοῦ Λόγου τέμνει καὶ καθοδηγεῖ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τῶν σχέσεων τῆς ἀνθρωπότητας μὲ τὸν ἄκτιστο Θεὸ πολὺ πρὶν νὰ ἔχει ἀκόμη πραγματοποιηθεῖ. Τὸ χριστολογικὸ γεγονός δὲν συμβαίνει ξαφνικὰ καὶ αὐθαίρετα ἀλλὰ προετοιμάζεται καὶ προϊστορεῖται μὲ τὴ δράση τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ στὴν κτίση καὶ στὴν ἱστορία, ἡ ὁποία, παρὰ τὴν φθορὰ καὶ παλαιώσῃ της, παραμένει ὁ τόπος τῆς φανέρωσης τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ σύμπαντος κόσμου. Πρόκειται γιὰ τὸν συναρπαστικὸ διάλογο Θεοῦ καὶ Ἰσραήλ, ὁ ὁποῖος λειτούργησε παιδαγωγικὰ καὶ προπαρασκευαστικὰ γιὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψη τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν ἐν Χριστῷ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Ἡ παράδοση καὶ ἡ Γραφὴ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μέσα στὴ σειρὰ τῶν δικαίων, ἀλλὰ καὶ τῶν γεγονότων ποὺ δίνουν νόημα στὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ ἐκλεγμένου λαοῦ, στίς γενε-

26. Βλ. FLOROVSKY G., «Cur Deus Homo?. The Motive of the Incarnation», *Εὐχαριστήριον, Τιμητικὸς τόμος ἐπὶ τῇ 45ετηρίδι ἐπιστημονικῆς δράσεως καὶ τῇ 35ετηρίδι τακτικῆς καθηγεσίας Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου*, Ἀθῆναι 1958, σσ. 70-79, μτφρ. Σταμ. Χατζησταματίου, στὸ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, Ἀθῆναι 1973, σσ. 33-42.

αλογίες, στίς τυπολογίες, στίς νομοθεσίες, στά θαύματα, στίς προορήσεις και στά θεάματα τῶν προφητῶν, ἀναγνώρισε τίς ἀποκαλυπτικῆς θεοφάνειας τοῦ ἄσαρκου Λόγου, τοῦ Ἀγγέλου τῆς μεγάλης βουλῆς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ὁ ὁποῖος δρᾷ μέσα ἀπὸ τῆ δύναμη καὶ συμπαράσταση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀνεξάντλητη εἶναι ἡ τυπολογία τῶν γεγονότων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, πὸν προεικονίζουν ποικιλοτρόπως τὸ μυστήριο τῆς ἔνσαρκης οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐκλογή, τέλος, τῆς Παρθένου Μαρίας εἶναι τὸ τέρας μίας μακρᾶς σειρᾶς ἐκλογῶν καὶ υἰοθεσιῶν, πὸν πραγματοποιοῦνται μὲ τὴν ἐλεύθερη συμβολὴ καὶ συγκατάθεση τῶν δικαίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου, ὡς ἔργο συνόλης τῆς τριαδικῆς θεότητος, ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ θέληση καὶ πίστη τῆς Παναγίας, ἡ ὁποία ἐκπροσωπεῖ κατὰ κάποιον τρόπο ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα. Ὡστόσο, ἡ προσωπικότητα καὶ ὁ ρόλος τῆς Θεοτόκου εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὸ σωτηριῶδες ἔργο τοῦ Υἱοῦ τῆς²⁷. Ἡ διήγηση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στὸ σύνολό της περιστρέφεται οὐσιαστικὰ γύρω ἀπὸ τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῆς Θεοτόκου καί, συνεπῶς, τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ρόλος τὸν ὁποῖο διαδραμάτισε ἡ Παναγία στὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Χριστοῦ ἔχει καιρίες ἀνθρωπολογικῆς συνέπειες στὴν οἰκονομία τῆς σωτηρίας. Ἡ Παναγία Θεοτόκος δὲν ὑπῆρξε ἀπλῶς ἓνα φυσικὸ ὄργανο τῆς ἐνσάρκωσης. Ἡ προσωπικότητα καὶ ὁ ρόλος της εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὸ σωτηριῶδες ἔργο τοῦ Υἱοῦ τῆς. Ἡ συγκατάθεσή της στὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Υἱοῦ ὑπῆρξε ἡ σύμπτωση τῆς ἀνθρώπινης μὲ τὴ θεία θέληση ὡς ἓνα ὑπαρξιακὸ γεγονὸς ἀλληλοπεριχώρησης μεταξὺ κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου. Ὁ Θεὸς Λόγος ἐξῆσε ὡς ἄνθρωπος, ὡς μέρος τοῦ σώματός της. Στὴν ὀρθόδοξη «Θεοτοκολογία» δὲν παρατηρεῖται καμία ἀποδέσμευση καὶ αὐτονόμηση ἀπὸ τὴ Χριστολογία. Ἡ Παναγία, μόνη μέσα ἀπὸ ὅλη τὴν δημιουργία, κατόρθωσε τὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ὑπάρχει ἡ κτίσις: νὰ φθάσει στὴν πληρέστερη ἐγγύτητα μὲ τὸν Θεό, νὰ χωρέσει τὸν ἀχώρητο. Ὀλόκληρη ἡ δημιουργία καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ἄνθρωποι καὶ νοεροὶ ἄγγελοι, διὰ τῆς Θεοτόκου ἔχουν, πλὴν, πρόσβαση στὸ γεγονὸς τοῦ Χριστοῦ.

Τὸ πλήρωμα καὶ ἡ κορυφωση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐν τέλει ἡ ἐνανθρώπηση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἄσαρκος Λόγος καὶ Υἱὸς τοῦ Πατρός φανερόνεται ὡς ἔνσαρκος καὶ ἀληθῶς ἐνανθρωπήσας, ἀνακεφαλαιώνοντας ὅλη τὴν προηγούμενη ἱστορία τῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ἀνθρωπότητα.

27. Βλ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, *Κοινωνία θεώσεως, Ἡ σύνθεση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας στὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ*, ὁ.π.π., σσ. 247-255.

Ὅ,τι δὲν μπόρεσε νὰ κατορθώσει ὁ πρωτόπλαστος ἄνθρωπος, τὸ πραγματοποιεῖ ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος, προσλαμβάνοντας τὴ φύση τῶν λογικῶν του κτισμάτων. Μὲ ἀφετηρία τὸ βάπτισμα τοῦ Χριστοῦ ἀποκαλύπτεται σταδιακὰ τὸ μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος, παρουσιάζοντας τὴν οἰκονομία τοῦ Χριστοῦ ὡς οἰκονομία στὴν ὁποία ἐμπλέκονται μὲ ἰδιαίτερον τρόπο ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι τὸ μυστικὸ τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Χριστοῦ, τὴν ὁποία ἀναδεικνύει πνευματοφόρο κατ' ἐξοχὴν. Τὴ μαρτυρία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος γιὰ τὴν υἰότητα καὶ θεότητα τοῦ Χριστοῦ στὸν Ἰορδάνην διαδέχεται ἡ διδασκαλία τοῦ Θεανθρώπου, πού μαρτυρεῖ καὶ αὐτὴ ἀπαρχῆς μέχρι τέλους τὸν ἐπουράνιον Πατέρα καὶ τὸ ὁμότιμο Πνεῦμα. Στους χρόνους πρὶν τὴν ἐνανθρώπηση, τὸ προφητικὸ κήρυγμα προτύπωνε διὰ Πνεύματος τὴν ἔλευση τοῦ Λόγου. Τώρα ἡ δύναμις τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ αὐτενεργεῖ τὴν ἐτοιμασία καὶ ἀποδοχὴ τῆς ὁμολογίας τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν Ἀνάληψη τοῦ Θεανθρώπου ἡ ἴδια δύναμις διενεργεῖ ἀδιαστάτως στους κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τὸ μυστήριον τῆς κοινωνίας μὲ τὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγο. Γιὰ τὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ συνιστᾷ θεογνωσία, ἡ ὁποία διασώζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν θανατηφόρον ἐναγκαλισμὸν του μὲ τὴν φθορὰ καὶ τὸν θάνατον. Τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ δὲν συνιστᾷ ἄθροισμα ἐντολῶν ἀπλῶς, ἀλλὰ ἀποκαλύπτει μᾶλλον τὴ σωτηριώδη πολιτεία, τὴν ταυτότητα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ἡ σύζευξις λόγου καὶ πράξεως στὴν εὐαγγελικὴ διδασκαλία, ὅ,τι ἀκριβῶς θὰ ἐρμηνεύσει ἡ πατερικὴ θεολογία ὡς ἄρμονικὴ σύζευξις θεωρίας καὶ πράξεως στὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ, εἶναι τὸ νέο ἦθος πού ἀποκαλύπτουν τὰ ἔργα καὶ τὰ θαύματα τοῦ Θεανθρώπου, σημεῖα μίας διδασκαλίας πού ἐνεργεῖ παράδοξα γεγονότα. Ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ κορυφώνεται στὸ σταυρικὸ Πάθος, ἐνῶ φανερῶνει κατ' ἐξοχὴν τὴ σωστικὴ τῆς ἐνέργεια μὲ τὰ γεγονότα τῆς ἀναστάσεως, τῆς Ἀναλήψεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Παρακλήτου Πνεύματος στὴν ἀποστολικὴ κοινότητα. Ὁ «λόγος τοῦ Σταυροῦ» καὶ τὸ «φαιδρὸν τῆς Ἀναστάσεως κήρυγμα» εἶναι οἱ δύο ὄψεις τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ πού ἀνακεφαλαιώνουν τὴ σωτηριώδη οἰκονομία καὶ οἰκοδομοῦν ἀδιάκοπα τὸ μυστηριακὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ χριστολογικὸ κήρυγμα συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν εὐδοκία τοῦ Πατρὸς ὡς ἀρχὴ καὶ αἰτία, ἐνῶ συντελεῖται μὲ τὴ δυναμικὴ συνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Μονογενὴς Υἱὸς καὶ ζωοποιὸς Λόγος πού συνέδεσε κατὰ τὴ συγκατάβασή του τὸν ἄνθρωπον καὶ δι' αὐτοῦ τὴν κτίσιν ὁλόκληρη μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Χριστολογία καὶ Πνευματολογία περιχωροῦνται ἀμοιβαίως καὶ στὴν εὐαγγελικὴ διδασκαλία. Ἡ δύναμις τοῦ

Ἁγίου Πνεύματος πληροῖ τὸν διδάσκοντα Ἰησοῦ καθιστώντας ἐνεργὰ τὰ «ρήματα» πὸν προφέρει ὁ Χριστός. Ἡ βιβλικὴ ἀντίληψη τοῦ «λόγου» ἢ τῶν «ρημάτων» τοῦ Θεοῦ ἐμπεριέχει τὴν ἔννοια τοῦ γεγονότος, διότι εἶναι ἄρρηκτα συνυφασμένη μὲ τὴν ἐπενέργεια καὶ τὸν ἰδιαίτερο ρόλο τοῦ Πνεύματος τόσο στὴν Παλαιὰ ὅσο καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη²⁸.

Ὁ λόγος καὶ ἡ διδαχὴ τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ἄπρακτος ἀλλὰ ἐνεργός. Ὁ σαρκωμένος Λόγος εἶναι αὐτὸς πὸν δημιούργησε τὰ πάντα μὲ τὴ δύναμη τοῦ λόγου του. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς λέγει γιὰ τὴ διδασκαλία του «τὰ ρήματα ἃ ἐγὼ λελάληκα ὑμῖν πνευμά ἐστιν καὶ ζωὴ ἐστιν» (Ἰω. 6,63). Ἡ δυναμικὴ τοῦ ἐνεργοῦ λόγου ἐκδιπλώνεται ὡς διαλεκτικὴ λόγου καὶ θαύματος, πὸν πιστοποιεῖ ἔμπρακτα τὴν εὐαγγελικὴ παρουσία τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου. Σημεῖα ἐνεργὰ τῆς διδασκαλίας, τὰ θαύματα ἐκφράζουν δυναμικὰ τὴ σχέση ἐνότητας καὶ ἀσύγχυτης περιχώρησης στὴ θεότητα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν πλάση του ἔχει τὴν ἀνάγκη τῆς διδαχῆς. Ζεῖ, κινεῖται καὶ ἀναπτύσσεται στὴν προοπτικὴ τῆς μαθητείας καὶ γνώσης. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε ἔτσι ὥστε νὰ δέχεται ἐλεύθερα καὶ προοδευτικὰ τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὡς «ζωοποιὸς συμβουλὴ» εἰσαγόταν σταδιακὰ ἀπὸ τὸν Θεὸ Λόγο στὴν ὑπαρξὴ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου. Ἡ ζωτικὴ αὐτὴ συμβουλὴ καὶ διδασκαλία πραγματοποιεῖτο διαμέσου τῆς ζωηφόρου πνοῆς τοῦ συνεργοῦντος Πνεύματος. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν θανάσιμη συμβουλὴ τοῦ διαβόλου –τὸ πνεῦμα τῆς νέκρωσης– ἡ ζωοποιὸς συμβουλὴ τοῦ Λόγου ἐνεργοῦσε καὶ μετέδιδε τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος –τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς– στὴν κτιστὴ ὑπαρξὴ. Παρὰ τὴν ἀστοχία τῆς ἀδαμικῆς οἰκονομίας καὶ τὴν ἀλογία τῆς φθορᾶς, ἔκτοτε ἡ ἀνθρωπότητα ἔτεινε δραματικὰ πρὸς τὸν πάντοτε παρόντα λόγο τοῦ Θεοῦ στὴν κτίση καὶ στὴν ἱστορία, εἴτε μὲ τὴν ἐμπειρία πὸν παρεῖχε τὸ «διδασκαλεῖον τῆς κτίσεως» εἴτε μὲ τὴ μεσολάβηση ἀγγέλων, προφητῶν καὶ δικαίων, οἱ ὅποιοι ἐνεργοῦσαν κατὰ πρόληψιν σημεῖα γιὰ τὸν ἐρχόμενο Χριστό. Ἡ κένωση, ὅμως, τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ –«ἵνα τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον ἀναδιδάξῃ»– ἔθεσε τέρμα τόσο στὴ διὰ μεσότητος διδασκαλία ὅσο καὶ στὴν αὐτόνομη καὶ τραγικὴ πορεία τῆς ἀνθρωπότητας πρὸς τὴν κατάκτηση τῆς ἀλήθειας. Ἡ «πνευματικὴ διδασκαλία» τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία ἀποκαλύπτει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, εἶναι «λόγοι ζωῆς» καὶ «σπέρματα σωτήρια», πὸν κυοφοροῦν τὴν παλιζωΐα καὶ τὴν συμ-

28. Βλ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, *Κοινωνία θεώσεως, Ἡ σύνθεση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας στὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ*, ὁ.π., σσ. 260-268.

μετοχή στη Βασιλεία. Ὁ εὐαγγελικὸς λόγος δὲν συνιστᾶ κάποια ἀναγκαστικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ διανοητικὴ γνώση. Δὲν εἶναι ἀπρόσωπος ἀλλὰ ἐκφαντικὸς τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ἄρα τῶν τριαδικῶν ὑποστάσεων. Γι' αὐτὸ καὶ καλεῖ ἐλεύθερα καὶ προσωπικὰ τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο σὲ ἀγαπητικὴ συνάντηση καὶ συνομιλία, στὴν ὁποία αὐτὸς πρῶτος ἀποκαλύπτει τὴν ταυτότητά του. Ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ ἐνεργεῖται ὡς θεογνωσία ἐν προσώπῳ, πού ἀποκαλύπτει τὸν Θεὸ καὶ Πατέρα μέσα ἀπὸ τὴν *λογικὴ καὶ πνευματικὴ λατρεία*. Στὴν οἰκονομία τοῦ Υἱοῦ ὁ λόγος καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς διδασκαλίας ταυτίζονται θεοπρεπῶς. Ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος παρέχει ζωὴ καὶ σώζει ἀπὸ τὴ φθορά. Ὁ Χριστὸς ὡς καινὸς κόσμος, καινὸς Ἀδὰμ, εἶναι καινὸς λόγος, πού δὲν συγκροτεῖται γιὰ νὰ φθαρεῖ ἀλλὰ «ἔχει ζωὴν αἰώνιον». Τὸ φράγμα τῆς παθολογίας τοῦ ἀνθρώπινου λόγου στὰ ὄρια τῆς ἀστοχίας, τῆς ἀντικειμενικῆς-χρησιμοθηρικῆς πληροφόρησης καὶ τελικῶς τῆς φθορᾶς συντρίβεται καὶ ἀποκαθίσταται στὴν *προσωπικὴ καὶ ἐκστατικὴ* διάστασή του. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος, μετέχοντας στὴν ἐνέργεια τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἀναδεικνύεται σὲ γεγονός διαπροσωπικῆς κοινωνίας πού εἰκονίζει τὴν ἀγαπητικὴ περιχώρηση τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Τὸ γεγονός τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὴ σύλληψη ὡς τὴν Ἀνάληψη καὶ τὴν Πεντηκοστὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀπομονωθεῖ ἀπὸ τὸ μυστήριο τῆς ὑποστατικῆς ἔνωσης τῶν δύο φύσεων καὶ τῆς θέωσης τῆς ἀνθρώπινης. Ἡ μεταμόρφωση στὸ Θαβῶρ ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ Χριστὸς μετεμορφώθη, δίχως νὰ προσλάβει τίποτε ἢ νὰ μεταβληθεῖ σὲ κάτι πού δὲν ἦταν ἐξαρχῆς. Οἱ μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ μπόρεσαν μὲ τὴν χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος νὰ δοῦν τὴν ἀκτιση λάμψη τῆς θεότητας, ὅπως καὶ ἀργότερα οἱ ἅγιοι στὴν Ἐκκλησία βλέπουν ὡς φῶς τὸν Χριστὸ καὶ γίνονται προκαταβολικὰ μύστες καὶ κοινωνοὶ τῶν ἐσχάτων τῆς Βασιλείας. Σύμφωνα μὲ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο στὴν ὑπόσταση τοῦ Λόγου ἐνώθηκαν «ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀχωρίστως καὶ ἀδιαιρέτως» ἡ θεία φύση μὲ τὴν ἀνθρώπινη. Ὅπως διευκρίνισε ἀκολούθως ἡ ΣΤ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ὕστερα ἀπὸ τὸν θεολογικὸ ἀγῶνα τοῦ ἁγίου Μαξίμου καὶ τὴ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, οἱ *ἐνέργειες* καὶ τῶν δύο αὐτῶν φύσεων ἀλληλοπεριχωροῦνται ἐξαιτίας τῆς ὑποστατικῆς τους ἔνωσης. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἄμεση ὑπαρξιακὴ συνέπεια ὑπῆρξε ἡ πραγματικὴ θέωση τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς κοινοποίησης τῶν ιδιωμάτων ἢ ἐνεργειῶν τῆς θεότητας. Ἡ Χριστολογία ἀποκαλύπτει, ἐν τέλει, τὴ δυνατότητα τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπανεύρει καὶ νὰ στερεώσῃ τὴ σχέση του μὲ τὸν Δημιουργό, ἀκόμη καὶ νὰ ἐνωθεῖ *καθ' ὑπόστασιν* μαζί του καὶ νὰ συνδιαιωνίξῃ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν κτιστὴ του

ὑπαρξη. Ἡ ἔνωση τῶν δύο φύσεων, ὁμως, δὲν συμπεριλαμβάνει καὶ δύο ἀντίστοιχες ὑποστάσεις, διότι κάτι τέτοιο θὰ σήμαινε ἐξ ἀνάγκης καὶ τὴν ἀμοιβαία σύγχυση καὶ τροπὴ τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄν ἡ κτιστὴ ἀνθρώπινη φύση ἐνώνοταν ὡς ἰδιαίτερη ὑπόσταση μὲ τὴ θεία οὐσία, τότε ἡ ἀνθρώπινη θὰ ἐκμηδενίζοταν λόγῳ τῆς ἀβυσσαλέας διαφορᾶς κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου ἢ ἡ θεότητα θὰ ἔπαυε νὰ εἶναι τρισυπόστατη καὶ ἄκτιστη. Ἐξάπαντος, ὁμως, μία ἀπολύτως «συμμετρικὴ Χριστολογία» θὰ περιορίζε τελικὰ τὴν ἀνθρωπότητα στὰ ὅρια τῆς αὐθυπαρξίας τοῦ κτιστοῦ. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσιν ἡ θέωσις ὡς πραγματικὴ κοινωνία μὲ τὸν Θεὸ θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀκατόρθωτη. Ἐπεὶ ὁ Χριστὸς εἶναι ἓνας κατὰ τὴν ὑπόστασιν καὶ διπλὸς κατὰ τὶς φύσεις ὡς Θεάνθρωπος. Ἡ ἀσύμμετρη αὐτὴ Χριστολογία, ὅπως τὴν ἐξέφρασε τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνας, δὲν θέτει τὴν ὑπόστασιν τοῦ Λόγου μεταξὺ δύο φύσεων, ἢ μηχανικὴ ἀνάκρυσση καὶ συνάφεια τῶν ὁποίων πραγματοποιεῖ τὸ χριστολογικὸ γεγονός. Ἀντίθετα, ἡ αἰώνια ὑπόστασις τοῦ Λόγου, προσλαμβάνοντας καὶ τὴν ἀνθρώπινη φύση, τὴν καθιστᾷ ὁμόθετη πρὸς τὴν θεία φύση. Ἐξαιτίας τοῦ ἐνυπόστατου χαρακτῆρα τῆς, ἡ ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ λαμβάνει ὅ,τι ποτὲ δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἀποκτήσῃ, ἂν ἦταν αὐθυπόστατη. Ἐπειδὴ ἡ θέωσις συνιστᾷ χρῆσιν καὶ ὄχι μετατροπὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, τὸ ὄνομα Χριστὸς δὲν ἀφορᾷ στὴ θεία ὑπόστασις μόνον, ἀλλὰ εἶναι σημαντικὸ καὶ τῶν δύο φύσεων. Ἡ ἀνθρώπινη φύσις, πού χρίεται ἐξαιτίας τῆς ὑποστατικῆς ἔνωσης μὲ τὸν Υἱό, λαμβάνει τὸ πλήρωμα τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν τῆς Ἁγίας Τριάδος. Στὴ Χριστολογία ὅλα γίνονται ἐπειδὴ μία εἶναι ἡ ὑπόστασις τοῦ Λόγου²⁹.

Ὁ Χριστὸς, λοιπόν, εἶναι ἡ καινὴ ὑπαρξη, ὁ «δεύτερος ἄνθρωπος» πού, λαμβάνοντας τὸ πλήρωμα τῆς ἄκτιστης θεότητος, ἔγινε πηγὴ ἀνεξάντλητης ἀγαπῆς καὶ χάριτος. Τοῦτο μαρτυροῦν ἀποφασιστικὰ ἡ παράδοξις γέννησις, ἡ βάπτισις, ἡ διδασκαλία καὶ θαυματουργία, ἡ μεταμόρφωσις στὸ Θαβώρ καὶ τέλος ὁ Σταυρὸς, ἡ ἀνάστασις, ἡ ἀνάληψις καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Πνεύματος, γεγονότα, δηλαδή, πού φανερώνουν σταδιακὰ τὸ ἔργον τῆς θείας οἰκονομίας. Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων συνοψίζεται στὴν κλασικὴ ρῆσιν τοῦ Μ. Ἀθανασίου: «Καὶ διὰ τοῦτο ὁ Λόγος καὶ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς ἐνωθεὶς σαρκί, γέγονε σάρξ, ἄνθρωπος τέλειος, ἵνα οἱ ἄνθρωποι ἐνωθέντες Πνεύματι, γένωνται ἐν Πνεύματι. Αὐτὸς οὖν ἐστὶ Θεὸς σαρκοφόρος, καὶ

29. ΖΗΖΙΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, «Χριστολογία καὶ ὑπαρξη. Ἡ διαλεκτικὴ κτιστοῦ - ἀκτίστου καὶ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνας», *Σύναξις* 2/1982, σσ. 9-20, 6/1983, σσ. 77-85.

ἡμεῖς ἄνθρωποι πνευματοφόροι»³⁰. Ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Λόγου σήμανε τὴν ἀπαρχὴ τῆς θέωσης τῶν ἐπιμέρους ἀνθρώπινων ὑπάρξεων, διότι ἀκριβῶς κατέστησε δυνατὴ τὴν ἔλευση καὶ μετάδοσι τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ πνευματολογικὴ συγκρότησι τοῦ χριστολογικοῦ μυστηρίου ἐπεκτείνεται στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου διὰ τῶν Μυστηρίων ὁ ἕνας Χριστὸς ἐνώνεται, ἀγιάζει καὶ θεώνει καθέναν προσωπικὰ κατὰ τὸ μέτρο τῆς ἀσκητικῆς του ἐτοιμασίας καὶ ἐλεύθερης ἀποδοχῆς³¹.

30. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῆς ἐνσάρκου ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ κατὰ Ἀρειανῶν*, PG 26, 996C.

31. Βλ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, *Κοινωνία θεώσεως, Ἡ σύνθεσι Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας στὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ*, ὅπ.π., σσ. 425-456.